

Смирнова Полина Васильевна, канд. екон. наук, доц., кафедра економіки підприємств харчової промисловості та торгівлі, Харківський державний університет харчової промисловості та торгівлі. Адрес: ул. Ключковская, 333, г. Харьков, Украина, 61051. E-mail: smirnova@centre.kharkov.ua.

Smirnova Polina, Candidate of Sciences, Associate Professor, Department of Economics and catering trade, Kharkov State University of Food Technology and Trade. Address: Klochkovsky str., 333, Kharkov, Ukraine, 61051. E-mail: smirnova@centre.kharkov.ua.

*Рекомендовано до публікації д-ром екон. наук Т.С. Пічугіною.
Отримано 15.03.2015. ХДУХТ, Харків.*

УДК 331.102.344.009.12

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ЧИННИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Н.М. Смольнякова, А.М. Волосов

Наголошено на ролі інтелектуального капіталу в забезпеченні конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. Охарактеризовано його основні функції, що відображають прояв суттєвих ознак. Виявлено та систематизовано особливості інтелектуального капіталу, пов'язані з формуванням і функціонуванням цього ресурсу, а також особливості його оцінки: неоднорідність структури, невідчутність компонентів, базовість у системі загального капіталу, складність оцінки тощо.

Ключові слова: конкурентоспроможність, інтелектуальний капітал, формування, функціонування, оцінка, особливості, функції, структура.

ОСОБЕННОСТИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА КАК ФАКТОРА ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Н.Н. Смольнякова, А.М. Волосов

Акцентируется роль интеллектуального капитала в обеспечении конкурентоспособности субъектов хозяйствования. Охарактеризованы его основные функции, отражающие проявление значимых признаков. Выявлены и систематизированы особенности интеллектуального капитала, связанные с формированием и использованием данного ресурса, а также особенности его оценки: неоднородность структуры, неосязаемость компонентов, базисность в системе общего капитала, сложность оценки.

© Смольнякова Н.М., Волосов А.М., 2015

Ключевые слова: конкурентоспособность, интеллектуальный капитал, формирование, функционирование, оценка, особенности, функции, структура.

THE FEATURES OF THE INTELLECTUAL CAPITAL AS FACTOR OF COMPETITIVENESS ENSURING

N. Smol'nyakova, A. Volosov

The role of the intellectual capital as the main determinants of the current and future competitiveness, as a factor of increase of business cost is shown. It is revealed that the intellectual capital possesses has ability to reproduction and providing profitability that allows to carry it to the capital benefit. The basic functions of the intellectual capital are characterized. These functions are manifestation of its essential signs such as informational, cognitive, converting, research, axiological, regulatory, and practical.

Specific character of the intellectual capital with identifying of the features which characterize processes of its formation and functioning, and also of its assessment is considered. The basic features of formation and functioning are heterogeneity of the structure and multiple view manifestation, basics in the general capital, synergetic effect from interaction of elements, self-increase, intangibility, high investment risk, etc. Features of an assessment of the intellectual capital are revealed. They are limited reflection in the system of the account, complexity of a monetary assessment, lack of universal methods and parameters of an assessment, subjective character.

Keywords: competitiveness, intellectual capital, formation, functioning, assessment, features, functions, structure.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап розвитку інформаційних ресурсів і розширеного відтворення знань обмежують використання фізичного та фінансових капіталів задля підвищення ефективності та забезпечення стійкого стану економічних систем як у теперішній час, так і в довгостроковій перспективі. Виконання зазначених умов все більше залежить від обсягу накопичених суспільством знань і вміння створювати, отримувати, обробляти та використовувати інформацію.

Економічний проріст відтворення знань існував завжди, від первинних форм виробництва до постіндустріальних технологій сучасного господарства. Тобто економіка на кожному етапі розвитку суспільства була економікою, що базувалась на інформації та знаннях. Будь-який продукт праці являє собою матеріалізоване знання людини. Питання лише в тому, які обсяги та яка якість знань втілені в конкретному продукті. Сучасний етап розвитку цивілізації висуває нові вимоги до економічних знань, причому не стільки до їх обсягу,

скільки до якості, що відображає потреби прогресивного господарювання. Таким чином, якщо знання стають капітальною цінністю, що забезпечує створення нових цінностей, то їх участь у відтворювальному процесі набуває форми капіталу. Оскільки носієм знань є людина, від інтелекту якої залежить їх трансформація в капітальну цінність, то вчені характеризують такий капітал як інтелектуальний.

Інтелектуальний капітал за умов сучасного розвитку бізнесу стає все важливішим чинником створення економічної вартості та фундаментальною детермінантою поточної та майбутньої конкурентоспроможності підприємства. Відповідно, система управління інтелектуальним капіталом потребує грамотного підходу до її побудови, скільки сприяє прийняттю ефективних рішень, що спрямовані на максимізацію вартості бізнесу та отримання, які неможливо скопіювати конкурентам.

Зазначене обумовлює актуальність дослідження теоретичних, методичних і практичних питань, пов'язаних з управлінням інтелектуальним капіталом. Формування дієвої системи управління повинно базуватись на чіткому розумінні особливостей інтелектуального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття інтелектуального капіталу було уведено в науковий обіг Дж. Гелбрейтом як новий вид капіталу для характеристики інтелектуальної діяльності людини та інтелекту як капітального ресурсу.

Дослідженням теоретичних засад інтелектуального капіталу присвячені праці таких зарубіжних вчених як: К. Бекер, П. Друкер, Л. Едвінсон, І. Росс, К.-Е. Свейбі, Т. Стюарт, М. Мелоун, С. Хантінгтон та ін. Значний внесок у розробку питань формування інтелектуального капіталу зробили вітчизняні вчені: О. Агарков, О. Бутнік-Сіверський, В. Гойло, А. Добринін, А. Чухно та ін.

Розробки науковців стосувались переважно питань сутності, структури, оцінки інтелектуального капіталу, побудови відповідної системи управління. Разом з тим висвітлення особливостей формування, використання та оцінки цього ресурсу є епізодичним і не має системного характеру. Врахування такої специфіки є важливим підґрунтям розробки ефективної системи управління інтелектуальним капіталом з метою реалізації довгострокових цілей, що й обумовило вибір напрямку дослідження.

Метою статті є визначення та систематизація особливостей інтелектуального капіталу як чинника конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження та виявлення специфіки інтелектуального капіталу базуються на розумінні взаємозв'язку «інтелекту» та «капіталу». Інтелект характеризується науковцями як нова якість розумово-пізнавальних здібностей людини та утворююча цінність. Економічна «складова» інтелекту утворюючої цінності полягає в тому, що творчі сили людини використовуються для створення життєвих благ [1]. Зосередимось також на основних положеннях теорії капіталу, що дасть можливість із «загального» виділити «специфічне», притаманне його інтелектуальному різновиду.

По-перше, якісна визначеність будь-якого капітального блага полягає в ефекті створення нової цінності. Тобто благо, яке має здатність до створення нових цінностей, може кваліфікуватись як капітал. По-друге, капіталу притаманна функціональна властивість забезпечувати дохідність. Тобто будь-який капітал характеризується сутнісною властивістю забезпечувати ефект створення нової цінності та має функціональну ознаку в формі ефекту дохідності. Таким чином, якщо зазначені інтелектуальні знання використовуються для створення цінностей, то відбувається ціннісно-орієнтована капіталізація цих інтелектуальних знань. Інтелектуальні сили набувають форми інтелектуального капіталу. Інтелектуальний капітал – це система капіталізованих знань, творче використання яких забезпечує виробництво нових інтелектуальних благ і отримання відповідних доходів [3]. Інтелектуальний капітал – це один із різновидів капіталу, який має його відповідні ознаки й одночасно відтворює притаманну лише йому специфіку й особливості.

Інтелектуальний капітал виконує функції, які відображають прояв суттєвих ознак цієї категорії, тобто його призначення. До таких можна віднести:

- інформаційну – накопичення, систематизація та передача знань, вмінь, навичок, інформації;
- пізнавально-гносеологічну – придбання знань щодо процесів і явищ;
- перетворюючу – перетворення знань у нові результати інтелектуальної діяльності (інформація, продукти, послуги та ін.);
- науково-дослідну – створення та розповсюдження інновацій та наукових розробок;
- аксіологічну – надання допомоги індивідам в усвідомленні значущості для себе та суспільства тих чи інших подій та явищ відповідно до цінностей;
- регулятивну – встановлення традиційних норм і правил, які регулюють поведінку суб'єктів;

- виховну – формування свідомості індивідів;
- практичну – участь у створенні цінностей.

Інтелектуальний капітал є достатньо складним та неоднорідним за складом, характером використання, ступенем впливу на результати діяльності індивідів, суб'єктів влади, суб'єктів господарювання. За цих умов важливим і необхідним є виявлення його специфіки та її врахування в процесі управління господарською діяльністю підприємства. Вважаємо за необхідне виділити особливості інтелектуального капіталу, пов'язані з формуванням і функціонуванням цього ресурсу, а також особливості його оцінки (табл.).

Таблиця

Особливості інтелектуального капіталу

Особливості:	
формування та функціонування	оцінки
Неоднорідність структури інтелектуального капіталу (складність структурних елементів)	Значна частина інтелектуального капіталу (окрім нематеріальних активів) не відображається системою обліку
Багатовекторний прояв	Обмежена можливість використання традиційних методів оцінки
Інтелектуальний капітал є базовим, інтегруючим елементом у системі загального капіталу	Складність грошової оцінки
Ключова роль людського капіталу у складі інтелектуального	Відсутність універсальних методів і параметрів оцінювання
Формування за рахунок синергетичного ефекту	Використання вартісних та неwartісних показників
Спроможність до розширення, самозростання	Суб'єктивний характер оцінки
Відсутність матеріально-речовинної форми	Основою оцінки є майбутня вартість
Частина інтелектуального капіталу не є власністю суб'єктів господарювання	
Високий ступінь ризику інвестицій в інтелектуальний капітал	

У першу чергу слід відмітити, що інтелектуальний капітал є неоднорідним за своїм складом, включає сукупність різних компонентів та їх елементів, які не тільки формують нові продукти інтелектуальної праці, а й розвивають, удосконалюють їх, якісно

перетворюючи навколишню дійсність. Для позначення структурних частин інтелектуального капіталу використовується значна кількість термінів. Незважаючи на наявність різних точок зору на структуру інтелектуального капіталу, найчастіше зарубіжними та вітчизняними дослідниками використовується трьохкомпонентний склад цього чинника виробництва (людський, структурний, клієнтський капітал). Такий неоднорідний склад інтелектуального капіталу за формою, функціональним призначенням, результатами використання свідчить не тільки про складність його структури, а й про багатовекторний прояв, що є однією з особливостей цього чинника виробництва.

Структура інтелектуального капіталу має високий ступінь залежності від сфери його діяльності.

Специфічною рисою інтелектуального капіталу, як і людського, є те, що його носієм є людина. Від її культурного рівня та освіти, мотивації та настанов, рішень і дій залежить не тільки актуалізація інтелектуальних знань, а й їх трансформація в капітальну цінність, а також сам утворюючий процес. Людина є рушійною силою своїх знань та інших видів капіталу, організує та управляє процесом створення цінностей, задаючи йому відповідну спрямованість та наповнюючи певним змістом. Ці обставини виявляють вихідну особливість інтелектуального капіталу – в системі єдиного загального капіталу він є базовим, інтегруючим.

Базовість інтелектуального капіталу проявляється в тому, що він є джерелом створення та розвитку всіх інших видів капіталу. Його значення як інтегратора всіх видів капіталу полягає в створенні технологічного поєднання існуючих чинників виробництва, в формуванні сприятливого соціально-економічного та інституціонального середовища, що забезпечує найбільш результативне використання елементів фізичного та фінансового капіталів. Це означає, що прямі інвестиції в інтелектуальний капітал є одночасно непрямими в інші види. Отже, за умови інтелектуалізації господарської діяльності, основним джерелом розвитку та якісного оновлення усіх видів капіталів є інтелектуальний капітал.

Ще однією особливістю інтелектуального капіталу є ключова роль людського в його складі, оскільки саме він лежить в основі формування двох інших складових досліджуваного поняття. Адже саме знання, творчі здібності, компетенції, професійний рівень і напрацювання спеціалістів сприяють удосконаленню системи управління, формуванню стабільних, взаємовигідних ділових зв'язків із партнерами, здійсненню досліджень ринку, розробці й виготовленню інноваційної продукції, стабільно висока якість якої формує позитивний імідж, працює на збільшення прихильності споживачів до підприємства. У свою чергу, зворотній зв'язок

структурного капіталу з людським простежується під час систематизації знань співробітників у вигляді баз даних і подальшого творчого їх застосування за рахунок різних методів управління персоналом, використання інформаційних систем, технічного та програмного забезпечення тощо. А вже за рахунок взаємодії людського та структурного капіталів відбувається створення клієнтського капіталу підприємства.

Таким чином, інтелектуальний капітал не є адитивним, тому що формується не за рахунок додавання однієї його частини до іншої, а на основі взаємодії цих частин за рахунок синергетичного ефекту, що також характеризує специфіку його формування.

Однією з фундаментальних особливостей активів, що базуються на знаннях, є спроможність до розширення, самозростання. Вона полягає в тому, що їх можна використовувати без зменшення корисності. Такі активи характеризуються «зростаючим ефектом масштабу», коли цінність збільшується по мірі застосування. Розширюються, розвиваються та накопичуються в процесі діяльності знання, навички та досвід працівників. Може зростати і клієнтський капітал. І навпаки, усі складові інтелектуального капіталу можуть втрачати свою цінність, якщо не використовуються в процесі діяльності.

Інтелектуальний капітал не має матеріально-речовинної форми, він є невідчутним. Структурний капітал та частина клієнтського (бренди, торгові марки) якнайбільше відповідають нематеріальним активам і належать підприємствам. Людський капітал є невіддільним та невідчужуваним від тих, кому він належить. Споживачі, як і працівники, не є власністю компанії.

Суттєвою особливістю є також непередбачуваність результатів інвестування в інтелектуальний капітал, що обумовлює високий ступінь ризику відповідних капіталовкладень. Результати витрат в інтелектуальній сфері як ніде непередбачувані: іноді суттєві витрати залишаються безплідними, а іноді достатньо незначних зусиль, аби зробити геніальне відкриття, яке дозволить помітно поліпшити позиції організації на ринку та збільшити обсяги прибутків. Найбільш ризикованими є інвестиції в людський капітал.

Наступні особливості пов'язані зі специфікою оцінки інтелектуального капіталу. Одна з них обумовлена тим, що значна частина інтелектуального капіталу (окрім нематеріальних активів) не відображається системою обліку. Відповідно, втрачається частина бухгалтерської інформації, яка є важливою для визначення вартості підприємства (взаємовідносини з клієнтами, бази даних, знання та кваліфікація персоналу). Неідентифіковані інтелектуальні активи, згідно зі стандартами бухгалтерського обліку, не визнаються

нематеріальними активами та підлягають відображенню в складі витрат того звітного періоду, в якому вони були здійснені, а саме: на рекламу, на реорганізацію, на дослідження, на підготовку та перепідготовку кадрів та ін. Проблемною також є оцінка об'єктів, які створені підприємством самостійно.

Відповідно до діючої системи обліку нематеріальні активи обліковуються за тими ж правилами, що й матеріальні, до них застосовують певні норми амортизації та порядок списання. Однак, торговельна марка або бренд у процесі їх експлуатації не тільки втрачають свою вартість, а навпаки, часто її нарощують.

Зазначене та особливості формування (неоднорідність структури та природи інтелектуального капіталу, невідчутність переважної частини його елементів, різні власники) обумовлюють наступну специфіку оцінки інтелектуального капіталу:

- складність грошової оцінки всіх компонентів та його загальної величини;

- обмежену можливість використання традиційних методів оцінки, застосування широкого спектру, що може давати різноспрямовані результати;

- відсутність універсальних методів і параметрів оцінювання;

- використання вартісних і неwartісних показників оцінки;

- високий ступінь суб'єктивних оцінок.

Ще однією важливою особливістю оцінки інтелектуального капіталу є те, що вона спрямована на визначення вартості, яка буде створена в процесі його майбутнього використання. У той же час величина інтелектуального капіталу є результатом минулих інвестицій та витрат.

Висновки. Визначення специфіки інтелектуального капіталу з систематизацією особливостей його оцінки, формування та функціонування є важливим підґрунтям розробки дієвої системи управління ресурсом, який на сучасному етапі стає ключовим чинником розвитку та забезпечення конкурентоспроможності підприємств. Обґрунтування управлінських рішень щодо використання інтелектуального капіталу потребує також врахування специфіки його окремих складових, що буде предметом подальших досліджень.

Список джерел інформації / References

1. Edvinsson, I. (2000) "Some perspectives on intangibles and intellectual capital", *Jornal of Intellectual Capital*, Vol. 1, pp. 12-16.
2. Stewart, T.A. (1997), *The Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations*, N.Y., p. 360.

3. Салихов Б. В. Интеллектуальный капитал организации. Сущность, структура и основы управления : монография / Б. В. Салихов. – М. : Дашков и К°, 2008. – 156 с.

Salihov, B.V. (2008), *Intellectual capital of the organization. Essence, structure and bases of management* [*Intellektualnyi kapital organizatsii. Suschnost, struktura i osnovy upravleniya*], Dashkov i K°, Moscow, 156 p.

4. Бутнік-Сіверський О. Інтеллектуальний капітал: теоретичний аспект / О. Бутнік-Сіверський // Інтеллектуальний капітал. – 2002. – № 1. – С. 16–27.

Butnik-Sivers'kyj, O. (2002), "Intellectual capital: theoretical aspect" [*Intelektual'nyj kapital: teoretychnyj aspekt*], *Intelektual'nyj kapital*, No. 1, pp. 16-27.

5. Ілляшенко С. Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу підприємства / С. Ілляшенко // Економіка України. – 2008. – № 11. – С. 16–26.

Ilyashenko, S. (2002), "Essence, structure and methodical bases of an assessment of the intellectual capital" ["Sutnist', struktura i metodychni osnovy ocinky intelektual'nogo kapitalu pidpr'yemstva"], *Economics of Ukraine*, No. 11, pp. 16–26.

Смольнякова Наталія Миколаївна, канд. екон. наук, доц., кафедра економіки підприємств харчування та торгівлі, Харківський державний університет харчування та торгівлі. Адреса: вул. Клочківська, 333, м. Харків, Україна, 61051. Тел.: 0973 177290; e-mail: volosov63@gmail.com

Смольякова Наталья Николаевна, канд. экон. наук, доц., кафедра экономики предприятий питания и торговли, Харьковский государственный университет питания и торговли. Адрес: ул. Клочковская, 333, г. Харьков, Украина, 60151. Тел.: 0973 177290; e-mail: volosov63@gmail.com

Smolnyakova Nataliya, Ph.D. (Economics), assoc. professor Department of Economics of Food Technology and Trade Enterprises, Kharkiv State University of Food Technology and Trade, Address: 333, Klochkiv'ska str., Kharkiv, 60151, Ukraine. Tel.: 0973 177290; e-mail: volosov63@gmail.com

Волосов Анатолий Михайлович, ст. викл., кафедра економіки підприємств харчування та торгівлі, Харківський державний університет харчування та торгівлі. Адреса: вул. Клочківська, 333, м. Харків, Україна, 61051. Тел.: 0671580338; e-mail: volosov63@gmail.com

Волосов Анатолий Михайлович, ст. преп., кафедра экономики предприятий питания и торговли, Харьковский государственный университет питания и торговли. Адрес: ул. Клочковская, 333, г. Харьков, Украина, 60151. Тел.: 0671580338; e-mail: volosov63@gmail.com

Volosov Anatoly, senior Lecturer Department of Economics of Food Technology and Trade Enterprises, Kharkiv State University of Food Technology and Trade, Address: 333, Klochkiv'ska str., Kharkiv, 60151, Ukraine. Tel.: 0671580338; e-mail: volosov63@gmail.com

*Рекомендовано до публікації д-ром екон. наук М.В. Чорною.
Отримано 15.03.2015. ХДУХТ, Харків.*